

**Ковальчук Мирослава Миколаївна**  
*студентка 2 курсу магістратури, педагогічного факультету,  
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет  
імені академіка Степана Дем'янчука»*

**Науковий керівник:**  
**Сойко Інна Миколаївна,**  
*к. пед. наук, доцент кафедри теорії і методик початкової освіти  
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет  
імені академіка Степана Дем'янчука»*

## **РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ЧАСТИН МОВИ**

Сучасне суспільство динамічно розвивається у всіх сферах життя. Реформи початкової освіти покликані досягти важливої мети – підготувати компетентну особистість, здатну ефективно вирішувати завдання, що виникають у процесі навчання, повсякденного життя, а згодом і в професійній діяльності. Тому одним із ключових завдань сучасної школи є впровадження компетентнісного підходу до навчання, орієнтованого на формування та розвиток основних компетенцій в освітньому процесі. Знання з граматики відіграють важливу роль у розвитку мовлення учнів. Зокрема, уроки вивчення частин мови можуть слугувати ефективною основою для формування мовленнєвих умінь у молодших школярів, оскільки вони мають свою синтаксичну специфіку та комунікативну функцію. Частини мови є засобом вираження синтаксичних зв'язків і уточнюють своє значення в конкретних синтаксичних конструкціях.

Основні рекомендації щодо розвитку мовлення молодших школярів під час вивчення частин мови на уроках конкретизовано в Законах України «Про вищу освіту» (2014р.) [3], «Про освіту» (2017 р) [ 4 ], Державна національна програма «Освіта» «Україна XXI століття» [2], Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [5], та інших нормативних документах, які конкретизують провідні напрями розвитку мовлення школярів початкової школи.

**Метою дослідження** – визначити, науково обґрунтувати методику розвитку мовлення молодших школярів під час вивчення частин мови.

Ще в XIX столітті педагоги та лінгвісти зазначили важливість взаємозв'язку шкільної мовної освіти з реальними потребами життя. Серед них ми виділяємо М.Ф. Бунакова, К.Д. Ушинського. Сучасні відомі науковці О. В. Васильєва, М. С. Вашуленко, Т. О. Ладиженська, Л. В. Скуратівський виступають за перебудову шкільного курсу мови з урахуванням компетентнісного і комунікативно-діяльнісного підходів до її вивчення. На комунікативній спрямованості уроків української мови й мовлення наголошують М. С. Вашуленко, Г. С. Демидчук, Г. Л. Дерев'яненко,

С. Г. Дубовик, Г. П. Лещенко, О. М. Петрук. Дослідження щодо семантичних і граматичних функцій та семантико- стилістичних властивостей частин мови, які зробили вчені В. М. Бойко, І. Р. Вихованець, Т. М. Гребницький, О. Б. Олійник, О. П. Сунік, О. О. Шахматов, В. Д. Шинкарук вказують на надзвичайну різноманітність частин мови за семантикою і граматичними функціями та властивостями, їх активну участь у формуванні різних аспектів висловлювань. Науковці зазначають, що частин мови виділяються в результаті взаємодії трьох критеріїв: семантичного, морфологічного та синтаксичного.

Мовлення є «особливою формою пізнання людиною предметів і явищ реальності, а також засобом взаємодії між людьми». На відміну від сприймання, яке є процесом безпосереднього відображення об'єктів, мовлення є опосередкованою формою пізнання реальності, вираженою засобами рідної мови.

Розглядаючи поняття «мова» та «мовлення», варто визначити, яке з них є ширшим. Люди використовують мовні одиниці та граматичні форми відповідно до своїх потреб, але зазвичай задіють лише частину великого арсеналу мовної системи. З цього випливає, що поняття «мовлення» є вужчим, ніж «мова».

Мовлення виконує дві взаємопов'язані функції: комунікативну – мова як засіб спілкування, і сигніфікативну – мова як засіб позначення. Якби слово не мало пізнавальної функції, інші люди не змогли б його зрозуміти, а мовлення втратило б свою комунікативну роль і перестало б існувати як явище. Комунікативна функція полягає в тому, що за допомогою мови люди можуть впливати один на одного, передавати емоції, висловлювати прохання, наказ чи пропозицію. Крім того, невербальні засоби, такі як жести й міміка, також справляють значний вплив на спілкування

Учені виділяють закономірності у мовленнєвому розвитку дітей, які знаходять свій вияв у тому, що мовлення засвоюється за умови набуття здатності:

- управління мускулами мовного апарату, координувати мовленнєво-рухові та слухові відчуття;
- розуміти лексичні та граматичні значення;
- відчувати виражальні відтінки лексичних, граматичних, фонематичних мовних значень;
- запам'ятовувати традиційне поєднання мовних одиниць у потоці мовлення, тобто засвоювати літературну мовну норму.

Під час освоєння письма й удосконалення усного мовлення учнями початкових класів спостерігаються певні закономірності: зокрема, писемне мовлення засвоюється легше, якщо його пов'язують з уже набутими навичками усного мовлення. Також темп збагачення мовлення прискорюється, якщо розвивається мовленнєво-творча система учня.

У Типовій освітній програмі для 1–4 класів чітко визначені загальномовленнєві вміння, якими повинен опанувати учень [6, с. 392]. Розглянемо спочатку вміння слухати, яке полягає в тому, що учасник комунікації здатен одночасно розуміти і запам'ятовувати інформацію, виокремлювати основне та другорядне, а також формувати власну думку з

приводу сказаного.

Уміння міркувати включає в себе здатність аналізувати, синтезувати, порівнювати та узагальнювати різні знання для переказу тексту, змінюючи при цьому особу, від якої ведеться розповідь; визначати причинно-наслідкові зв'язки подій; висловлювати власні думки щодо прочитаного, почутого або побаченого; добирати синоніми та антоніми; розгадувати загадки, ребуси й кросворди. Необхідність навчати дітей зв'язно висловлювати свої думки викликала до життя термін «зв'язне мовлення», який закріпився у методиці вивчення української мови в початкових класах. Під цим терміном розуміємо «монологічне мовлення, точніше – процес, діяльність мовця, послідовний усний чи письмовий виклад думок, знань. Наслідком такої діяльності є текст, тобто сукупність взаємопов'язаних самостійних речень, об'єднаних спільним предметом (темою) й головною думкою висловлювання за допомогою мовних (лексичних, граматичних й інтонаційних) засобів» [1, с. 32–33].

Головною метою шкільного курсу української мови є розвиток мовленнєвої діяльності учнів. Знання про мову та мовлення, різноманітні форми і види мовленнєвої діяльності, а також мовні й мовленнєві вміння становлять основний зміст курсу. Відомий лінгвіст та основоположник системи навчання рідної мови Ф. І. Буслаєв підкреслював, що метою навчання є засвоєння мовної культури народу за допомогою спеціальних мовленнєвих вправ, які сприяють розвитку природного дару слова і мовленнєвих навичок у дитини.

Кожен учень, вивчаючи рідну мову на практичному рівні, повинен дотримуватись її системи і норм, що забезпечує взаєморозуміння між людьми. Оволодіваючи мовою, дитина засвоює мовні елементи, які вона використовує у своїй мовленнєвій діяльності. Мовленнєвий розвиток включає формування правильної звуковимови, що відповідає орфоепічним нормам української мови, а також поповнення активного й пасивного словника і граматичної організації мовлення.

Для досягнення мовленнєвої майстерності учні на початкових етапах навчання опановують граматичні норми, що формують правильність мовлення, навчаються висловлювати свої думки стилістично і виразно. Високий рівень мовленнєвих умінь досягається завдяки засвоєнню основних норм літературної мови (орфоепічних, лексичних, граматичних), при цьому учні здобувають навички розуміти лексичне й граматичне значення слів, словосполучень і речень.

Уроки вивчення частин мови позитивно впливають на розвиток комунікативної культури молодших школярів, їх мовленнєвих умінь. Проаналізувавши наукову та довідкову літературу. Зазначаємо, що частини мови – це лексично-граматичні розряди слів, кожен з яких характеризується узагальненим лексичним значенням, морфологічними і синтаксичними особливостями. У початковій школі діти ознайомлюються з усіма основними частинами мови. Вивчення частин мови в початкових класах має на меті ознайомлення учнів з такими самостійними частинами мови, як іменник, прикметник, дієслово, числівник, особові займенники, прислівник і зі

службовою частиною мови прийменником, також учні ознайомлюються зі сполучниками під час вивчення теми «Однорідні слова в реченні».

Слова поділяються на частини мови за такими критеріями:

– смисловий (семантичний, лексичний), наприклад, загально-категорійне лексичне значення для іменників являє собою предметність, а для прикметників – це ознака, яка супроводжує предметність;

– морфологічний (за цим критерієм виділяють змінювані: іменник, прикметник, числівник, займенник (відмінювані слова) та дієслово (дієвідмінюване слово) та незмінювані частини мови: прислівник, прийменник, сполучник, частка);

– «синтаксичний (типова синтаксична роль – яким членом речення є слово найчастіше».

Формуючи мовленнєві вміння молодших школярів, учитель має розвивати ознаки мовлення: виразність, правильність, логічність мовлення, багатство, точність, чистоту мовлення.

Таким чином, працюючи над вивченням частин мови, потрібно пам'ятати про комунікативні ознаки мовлення та успішно їх розвивати. Відповідно до вимог програми « в учнів початкових класів мають сформуватися певні уявлення про мову і мовлення»:

1) мова є найважливішим засобом спілкування між людьми;

2) найважливішими одиницями мови є звуки, слова, словосполучення слів, речення, текст; кожна з них має своє призначення: з звуків утворюються слова, з слів – словосполучення і речення, із речень – зв'язні висловлювання;

3) мова пов'язана з мисленням ( за допомогою речень висловлюються думки);

4) знання з мови застосовуються у практичному мовленні; щоб оволодіти мовленням, потрібно знати слова і вміти поєднувати їх;

5) є дві форми мовлення – усна й писемна;

6) усне мовлення має допоміжні засоби увиразнення: інтонацію, міміку, жести; своєрідними допоміжними засобами спілкування є зорові умовні знаки і звукові сигнали.

Ці знання учні мають засвоювати у процесі навчання, в результаті чого необхідним є вироблення свідомого ставлення до власних усних і писемних висловлювань, прагнення уникати помилок, дотримання культури мовлення. Тому вчитель має спрямовувати свою роботу на те, щоб досягнути цю мету на кожному уроці, у тому числі і на уроках вивчення частин мови.

У початковій школі діти ознайомлюються з усіма частинами мови. Під час вивчення частин мови вчитель має формувати мовленнєві вміння молодших школярів. У молодшому шкільному віці формується початкова система граматичних понять. Здійснюється це не одразу, оскільки деякі граматичні поняття (іменник, прикметник, дієслово) формуються протягом усіх чотирьох років навчання дітей у школі. Граматичні поняття формуються внаслідок тривалої роботи над відповідним мовним матеріалом, запропонованим учителем.

Ця робота включає такі етапи, як сприйняття окремих подібних мовних

явищ, абстрагування, виділення важливих для групи явищ ознак і узагальнення їх у вигляді спеціального терміну. Формування граматичних понять умовно можна поділити на чотири етапи:

1. На першому етапі здійснюється аналіз мовного матеріалу для виділення ключових ознак поняття.

2. На другому етапі відбувається узагальнення цих ознак, встановлення між ними зв'язків і введення відповідного терміну.

3. Третій етап передбачає уточнення сутності ознак поняття та зв'язків між ними.

4. На четвертому етапі вивчене поняття конкретизується через вправи, що потребують практичного застосування знань.

Отже, можна зробити такі висновки, що розвиток мовлення дітей значною мірою залежить від роботи батьків, вихователів і пізніше – від учителя. Під час навчання в школі діти усвідомлюють, що мовлення є інструментом засвоєння та передачі знань, формування особистості та самоствердження в колективі. Вивчення частин мови в початкових класах сприяє розвитку логічного мислення, допомагає зрозуміти функції частин мови, засвоїти граматичні категорії (рід, число, відмінок), а також правильно використовувати різні граматичні форми у мовленні та письмі. Така робота навчає дітей чіткого мислення, опанування логічних зв'язків і систематизації знань.

## **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**

1. Варзанська Л.О., Шевченко Л.М. Методика розвитку зв'язного мовлення молодших школярів Кам'янець-Подільський: Абетка, 2001. 26 с.

2. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття» URL:: [http://www.uazakon.com/documents/date\\_5x/pg\\_irwjios.htm](http://www.uazakon.com/documents/date_5x/pg_irwjios.htm) (дата звернення: 21.10.2024).

3. Закон України «Про вищу освіту» / Закон від 1 липня 2014 р. № 1556-VII. – URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page>. (дата звернення: 21.10.2021).

4. Закон України «Про освіту» URL: <http://vnz.org.ua/zakonodavstvo/110-zakon-ukrayiny-pro-osvitu> (дата звернення: 20.10.2024).

5. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки Міністерство освіти і науки України. URL: <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf> (дата звернення: 20.10.2024).

6. Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закл. із навчанням українською мовою. 1-4 класи. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2013. 392 с.